

MATERIAŁY DOTYCZĄCE WYCHODŹSTWA Z TERENU POWIATU WEJHEROWSKIEGO W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W GDAŃSKU, ODDZIAŁ W GDYNI

MARCIN SWOBODZIŃSKI
<https://orcid.org/0000-0002-2816-7086>

Uniwersytet Gdański

Streszczenie: W tekście przedstawiono materiały odnoszące się do wychodźstwa ludności zamieszkującej powiat wejherowski w latach 1877–1879, przechowywane w Archiwum Państwowym w Gdańsku, Oddział w Gdyni. Są to sprawozdania z poszczególnych gmin wiejskich i obszarów dworskich, które powstały na zlecenie władz wyższych w celu zbadania stanu tego nasilającego się ówczesnie zjawiska. Pozwalają one przede wszystkim poznać skalę wychodźstwa, ale także, dzięki dużej szczegółowości, kraj docelowy oraz powody i motyw, jakimi kierowały się osoby podejmujące tak znaczącą życiowo decyzję.

Słowa kluczowe: dzieje emigracji, wychodźstwo, historia powiatu wejherowskiego w XIX w., dzieje rejencji gdańskiej

Materials on emigration from Wejherowo County at the Gdynia branch of the State Archives in Gdańsk

Abstract: The text presents materials relating to the emigration of the population of Wejherowo County between 1877 and 1879, stored at the Gdynia branch of the State Archives in Gdańsk. These are reports from rural communes and manor areas, commissioned by higher authorities in order to investigate this then-increasing phenomenon. The reports provide insight into the scale of emigration, but also, thanks to their level of detail, the destination country and the reasons and motivations of those making such a significant decision.

Keywords: history of emigration, emigration, history of the Wejherowo district in the 19th century, history of the Gdańsk regency

Celem poniższego krótkiego tekstu jest przedstawienie źródła związanego z bardzo istotnym dla dziejów, nie tylko powiatu czy też rejencji gdańskiej, ale również ówczesnego państwa pruskiego zjawiskiem, a mianowicie wychodźstwem ludności zamieszkującej tereny

rozległego powiatu wejherowskiego w okresie od 1877 do 1879 r. Ówczesny powiat wejherowski znajdował się jeszcze przed zmianami administracyjnymi z 1887 r. i obejmował również tereny późniejszego powiatu puckiego, a więc obszar od Półwyspu Helskiego aż po Jezioro Żarnowieckie i Sopot oraz Kielno na południu. We wspomnianym okresie w jego granicach, oprócz dwóch miast (Wejherowa i Pucka), znajdowały się również 193 gminy wiejskie i obszary dworskie.

Problem wyjazdów ludności, czy szerzej mówiąc – migracji ludności, dotyczył interesujących nas terenów już od końca XVIII w., natomiast dopiero w latach 40. XIX w., a konkretnie od roku 1844, władze pruskie wydawały zarządzenia mające na celu rozpoznanie tego coraz bardziej przybierającego na znaczeniu zjawiska. Uzyskane dane, ujmowane w opracowaniach statystycznych dla rejencji gdańskiej, ukazywały jego skalę. Pierwsze z nich pochodzą z lat 50., a pełniejsze, obejmujące część lat 60. XIX w., opublikował w 1867 r. w *Statistische Mittheilungen über den Regierungsbezirk Danzig nach amtlichen Quellen* Heinrich Oelrichs. Znajdują się w nich informacje na temat wyjazdów ludności z powiatu wejherowskiego. Co ciekawe, według nich oficjalnie w latach 1862–1864 wyemigrowało z tego terenu jedynie 25 osób¹. Wraz ze wzrostem skali zjawiska władze Prus podejmowały działania porządkujące proces wychodźstwa. Związany był on najpierw z koniecznością przejścia przez potencjalnego emigranta odpowiedniej procedury. Rozpoczynało ją otrzymanie zgody (*Consensus*), za czym szło wydanie paszportu (mocno ograniczone w 1867 r.), zawiadomienie stosownych wojskowych komend uzupełnień w przypadku mężczyzn w wieku przed- lub poborowym i ostatecznie otrzymanie tzw. dokumentu zwalniającego (*Entlassungsurkunde*). Za wszystkie te sprawy odpowiadali landraci, którzy dodatkowo musieli corocznie składać sprawozdania do prezydenta rejencji. Warto podkreślić, że początkowo odnotowywano w statystykach tylko osoby, które przeszły przez całą procedurę związaną z urzędowym uzyskaniem wszelkich zaświadczeń, jak to widać w sprawozdaniu z 1867 r. Co prawda już od roku 1855, w związku z rosnącą liczbą wyjazdów „bez konsensusu”, wydano zarządzenie o konieczności uwzględniania tych osób w statystykach, jednak nie było ono w pełni przestrzegane, czego przykładem było odnotowanie braku takich osób w danych statystycznych z lat 60.² Wartość tych danych dla rządu pruskiego wzrosła szczególnie w latach 70., kiedy znacznie zwiększyła się liczba wyjazdów, głównie do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Z zagadnień wstępnych trzeba jeszcze wspomnieć, iż zgodnie z panującymi przepisami, w tym szczególnie artykułem 11. Ustawy zasadniczej z 31 stycznia 1850 r., w państwie

1 H. Oelrich, *Statistische Mittheilungen über den Regierungsbezirk Danzig nach amtlichen Quellen*, Danzig 1867, s. 20.

2 T. Bödiker, *Die Auswanderung und die Einwanderung des preussischen Staates*, „Zeitschrift des Königlich-Preussischen Statistischen Bureau”, Jg. 13, 1873,

pruskim obowiązywała pełna wolność opuszczenia kraju. Ograniczona ona była jedynie w stosunku do osób pozostających w obowiązku pełnienia służby wojskowej³.

Przechodząc do źródła, które jest przedmiotem niniejszej pracy, należy na wstępie podać o nim podstawowe informacje. Jest to jednostka aktowa z zasobu Archiwum Państwowego w Gdańsku, Oddział w Gdyni, która wchodzi w skład zespołu Starostwa Powiatowego w Wejherowie pod sygnaturą 784/3⁴. Wcześniej natomiast, do 2014 r., jako zespół Archiwum Państwowego w Gdańsku występowała pod sygnaturą 34/25. Jej tytuł to „Auswanderungen”, choć właściwie, uwzględniając jej zawartość, brzmieć powinien „Ein- und Auswanderungen”. Dokumentacja wchodząca w skład jednostki obejmuje pisma wytworzone w latach 1877–1880 i liczy łącznie 853 paginowane strony.

W głównej części akta zawierają całość dokumentacji, jaka związana była z wykonywaniem przez podległe jednostki administracyjne z terenu powiatu wejherowskiego trzech zarządzeń wydanych przez ówczesnego starostę (landrata) wejherowskiego Friedricha Vormbauma. Były to odpowiednio zarządzenia: z 11 grudnia 1877 r.⁵, z 20 lutego 1879 r.⁶ oraz z 3 grudnia 1879 r.⁷, zamieszczone w powiatowym biuletynie pt. „Kreis-Blatt für den Neustädter Kreis”. Wszystkie one obligowały zarządców poszczególnych gmin i dóbr do przestłania landratowi informacji w formie sprawozdań z podaniem podstawowych danych o osobach (nazwisko, wiek, z czy bez konsensusu oraz powód wyjazdu), które wyjechały bądź osiedliły się odpowiednio w latach 1877, 1878 i 1879. W sytuacji braku takich danych landrat również prosił o informację zwrotną.

Zawarte w jednostce sprawozdania, mimo wspomnianych wyżej wyraźnych wytycznych, prezentowały bardzo różny poziom szczegółowości, w zależności od miejscowości i liczby osób w nich występujących. Najczęściej, i to dotyczyło głównie małych wiosek, przybierały formę opisową, a za przykład posłużyć może sprawozdanie z miejscowości Bór, dzisiejszej dzielnicy Jastarni. Wspomina się w nim o emigrującym do Dortmundu z żoną i rocznym dzieckiem woźnym Constantinie Wisotzkim (bez wymienienia imienia żony i dziecka) wraz z podaniem wieku rodziców (27 i 32 lat)⁸. Równie ubogie w informacje było sprawozdanie z Karwieńskiego Błota, w którym wymieniono tylko miejsce docelowe (czyli Amerykę), imiona małżonków Martina i Marie Noetzel z ich dzieckiem oraz podano ich wiek (odpowiednio 45, 54 i 10 lat)⁹. W wypadku mniejszych miejscowości wyjątkiem jest dokument pochodzący

3 *Ibidem*, s. 18, 21.

4 Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni (dalej: APG o. Gd.), 784/3, Auswanderungen.

5 „Kreis-Blatt für den Neustädter Kreis”, Nr. 101, 21 Dezember 1877, s. 337.

6 *Ibidem*, Nr. 16, 26 Februar 1879, s. 39.

7 *Ibidem*, Nr. 98, 5 Dezember 1879, s. 327.

8 APG o. Gd. 784/3, s. 41.

9 *Ibidem*, s. 435.

z Parszkowa, który dostarcza kompletu informacji, a więc oprócz tych podstawowych, również dokładne daty dzienne urodzenia, wyznanie i miejsce urodzenia¹⁰. Najbardziej dokładne są sprawozdania z większych miejscowości, jak np. z Rumi, przybierające formę szczegółowej tabeli zawierającej odpowiednio: nazwisko, imiona wszystkich członków rodziny, stan cywilny, wiek, docelowe miejsce osiedlenia oraz wskazanie powodu wyjazdu¹¹. Za taki przykład służyć może również sprawozdanie za rok 1877 z Sopotu, gdzie z kolei mamy informacje o zawnioskowaniu osób o paszport i wskazanie krajów docelowych, w tym wypadku Australii oraz Ameryki¹².

Oprócz samych sprawozdań jednostka zawiera także korespondencję od poszczególnych osób wnioskujących o uzyskanie dokumentu zwalniającego na wyjazd, tzw. *Entlassungsurkunde*, skierowaną do landrata wejherowskiego. Przykładem może być podanie pracownika Antona Lehmana z Pierwoszyna o zgodę na wyjazd do Ameryki, wraz z wymaganymi załącznikami¹³ oraz jego pismami skierowanymi do poszczególnych urzędów i komórek wewnętrznych.

Trzeba również wspomnieć o zdecydowanie rzadszych sprawozdaniach, dotyczących osiedlania się osób w powiecie wejherowskim. Najczęściej były to powroty. Przykładem może być tu sprawozdanie z Mechowa dotyczące powrotu małżeństwa Kloshe ze Stanów Zjednoczonych po sześciu latach od wyjazdu¹⁴ czy sprawozdanie z Pucka, informujące o osiedleniu się czeladnika rzeźnickiego Ludwika Kuhnke (wraz z dokładną datą urodzenia, ale bez miejsca)¹⁵. Ciekawa jest też historia Martina Düringa, rybaka z Helu, który z emigracji do Wielkiej Brytanii powrócił z poznaną w Norwegii małżonką Liną Olsen¹⁶.

Oczywiście jest też duża liczba doniesień, które zawierają stwierdzenia zarówno o braku osób wyjeżdżających, jak i przybyłych do danych miejscowości. Przykładem mogą tu być sprawozdania z roku 1877 z Witomina¹⁷ czy Chwaszczyna¹⁸.

We wspomnianych sprawozdaniach odnoszących się do wyjazdów różnie wygląda najbardziej interesująca kwestia przedstawienia powodów, które przyczyniły się do podjęcia tak znaczącej życiowej decyzji. Trzeba bowiem nadmienić, iż w przypadku dopełnienia wszystkich formalności i otrzymania tzw. *Entlassungsurkunde*, oznaczała ona utratę

¹⁰ *Ibidem*, s. 743.

¹¹ *Ibidem*, s. 270–272.

¹² *Ibidem*, s. 262.

¹³ *Ibidem*, s. 825.

¹⁴ *Ibidem*, s. 249.

¹⁵ *Ibidem*, s. 255.

¹⁶ *Ibidem*, s. 632, 729.

¹⁷ *Ibidem*, s. 55.

¹⁸ *Ibidem*, s. 576.

obywatelstwa pruskiego. Wśród powodów wskazuje się na sytuację rodzinną, np. chęć połączenia z innymi członkami rodziny, którzy już kilka lat wcześniej wywędrowali, tak jak małżeństwo dniówkarzy Zinowa z Opalina, przy czym warto zaznaczyć, że mieli już oni ponad 50 lat¹⁹, czy nawet konieczność, jak w przypadku pewnej kobiety ze Smolna, która wobec faktu śmierci matki i wcześniejszego wyjazdu brata, jako osoba niezamężna, nie była w stanie sama prowadzić gospodarstwa i się utrzymać²⁰. Bardzo ważny był aspekt ekonomiczny. Osoby wyjeżdżające liczyły na polepszenie swojego losu. Wprost na takie powody wyjazdu wskazuje się w sprawozdaniu o wyjeździe pięciu osób z Pucka²¹. Brak pracy dającej możliwość zarobkowania podano w przypadku sześciuosobowej rodziny Wurmów z miejscowości Kielno²², czy po prostu poszukiwań lepszej pracy, jak w sytuacji siedmioosobowej rodziny Brausbergów z Redy²³. Jako przyczynę wpisywano również posiadanie znajomych w Ameryce, którzy przystali bilety na podróż, jak to miało miejsce u Jana Kowalskiego i jego żony Józefiny z miejscowości Gowino²⁴.

Załatwianie spraw związanych z uzyskaniem dokumentów wyjazdowych czasem odbywało się już po przyjeździe do miejsca docelowego. Przykładem jest piekarz z Redy Emil Kreft, który stosowne dokumenty uzyskał w konsulacie niemieckim w Entschede w Holandii, po listownej konsultacji z landratem wejherowskim²⁵.

W sytuacji posiadania bardzo szczegółowych danych o wyjeździe „bez konsensusu” zdarzało się, że landrat wejherowski sam zawiadamiał wojskową komisję uzupełnień w Wejherowie o konieczności odnotowania tego faktu. Tak było np. w przypadku Emila Wiese z Wejherowa, który wywędrował do Ameryki²⁶.

Jednostka obejmuje również dokumentację powstałą w toku tworzenia prac nad całościowym sprawozdaniem dla rejencji gdańskiej. Mamy tu np. listę miejscowości, z których otrzymano wymagane sprawozdania²⁷. Efektem końcowym takich prac, oprócz samego sprawozdania, były również załączniki w postaci wielkoformatowych tabel zatytułowanych: *Statistische Tabelle Erwerbs und Verlustes der Reichs- und Staatsangehörigkeit*. Niestety, w większości są one niewypełnione i w bardzo złym stanie.

¹⁹ *Ibidem*, s. 265.

²⁰ *Ibidem*, s. 266.

²¹ *Ibidem*, s. 708.

²² *Ibidem*, s. 264.

²³ *Ibidem*, s. 272.

²⁴ *Ibidem*, s. 704.

²⁵ *Ibidem*, s. 29–36, 277–279.

²⁶ *Ibidem*, s. 280.

²⁷ *Ibidem*, s. 622.

Osoby, które opuszczały powiat wejherowski, a dodatkowo w nim się również urodziły, swoje wnioski o uzyskanie dokumentu zwalniającego składały również w siedzibie rejencji w Gdańsku. W takim wypadku prezydent rejencji informował o tym landrata wejherowskiego. Co ciekawe, w jednym z takich przypadków²⁸ dowiadujemy się, że mimo utraty obywatelstwa pruskiego wraz z przyjęciem pisma zwalniającego można uważać je za niewiążące w sytuacji, gdy osoba w ciągu sześciu miesięcy od jego otrzymania nie zmieni miejsca zamieszkania, ewentualnie nie otrzyma innego obywatelstwa. Zdarzało się również, że niektóre osoby same zwracały się do prezydenta rejencji z pismem informującym o chęci wyjazdu i złożenia rezygnacji z obywatelstwa pruskiego. Tak było w przypadku kupca Maxa Hoeberleina²⁹. O tym fakcie dowiadujemy się z pisma wiceprezydenta rejencji do landrata, w którym zawarty został również odpis treści dostarczonego mu tzw. listu zwalniającego. Co ciekawe, wymagania amerykańskich władz spowodowały, że Max Hoeberlein zwrócił się ponownie do landrata o otrzymanie kopii takiego zwolnienia. Dzięki temu posiadamy jego dokładny pierwszy adres zamieszkania w New Jersey City (147 Newerth Avenue). Ponadto, korzystając z baz danych archiwów amerykańskich, odnaleźć można potwierdzenie podanych przez niego informacji, bowiem zachował się jego wniosek o paszport, a rodzina Hoeberleina figuruje na liście mieszkańców New Jersey³⁰.

W przeważającej większości przypadków nie zostały podane dokładne miejsca, do którego udawały się wspomniane osoby. Przypadek rodziny Stieberów z Rumi, która wyemigrowała do Detroit, jest tu jednym z kilku wyjątków³¹. Do uzupełniania tych informacji służyć mogą genealogiczne bazy danych dostępne w internecie – nie tylko niemieckie czy amerykańskie, ale także angielskie, ponieważ Anglia stanowiła dla wychodźców z Prus punkt przesiadkowy w wyprawie do Ameryki czy Australii.

Wśród zawodów, jakie wykonywali emigranci, występują tzw. dniówkarze, o czym świadczą dane ze Starzyńskiego Dworu³², czy po prostu chłopci małorolni, jak widać to w sprawozdaniu ze Starzyna³³. Dość często spotyka się również listy osób oznaczonych jako pracownicy. Zdarzały się także przypadki wyjazdów osób bardziej majątnych i z ugruntowaną pozycją społeczną, jak inspektor Leonhard Schnaase, syn szynkarza z miejscowości Werblinia³⁴.

28 *Ibidem*, Pismo Prezydenta Rejencji do Landrata wejherowskiego, Gdańsk, 10 kwietnia 1879 r., s. 641.

29 *Ibidem*, s. 656.

30 Wszystkie dane dostępne na stronie www.ancestry.com.

31 APG o. Gd. 784/3, s. 685.

32 *Ibidem*, s. 721.

33 *Ibidem*, s. 735.

34 *Ibidem*, s. 557.

Na zakończenie trochę danych statystycznych. Dzięki spisaniu wszystkich dostępnych w jednostce nazwisk otrzymaliśmy łącznie 469 osób, przy czym na temat dwóch z nich posiadamy jedynie wskazówki, że wyjechali z rodziną, bez podania liczby dzieci. Z tego 448 osób wyemigrowało w okresie od 1877 do pierwszych miesięcy 1880 r. W podziale na miejsca docelowe wychodźstwa wygląda to następująco: 295 osób wyjechało do Ameryki (USA), 16 do Australii, dziewięć do Rosji, pięć do Królestwa Polskiego, trzy do kolonii holenderskich, po jednej osobie do Indii Zachodnich (Ameryka Środkowa), południowej Afryki, Bawarii, Peru, Austro-Węgier, Prus (Westfalii) i do Holandii. Przy 113 osobach brak jest wskazówek dotyczących kraju docelowego.

Odnosnie do powrotów, z łącznej liczby 21 osób, 16 powróciło z Ameryki, dwie osoby z Anglii, natomiast w stosunku do trzech osób nie znamy dalszych szczegółów, jednakże zaraz po uzyskaniu informacji o ich przybyciu stosowne pismo trafiło do wojskowej komendy uzupełnień.

Podsumowując trzeba stwierdzić, że w przeciwieństwie do materiałów o charakterze statystycznym, ujmujących zjawisko w sposób sumaryczny, zaprezentowany wyżej materiał pozwala poznać proces migracji z bliska, na poziomie poszczególnych miast, wsi, obszarów dworskich i osób. Pozwala prześledzić procedury, a dodatkowo daje wgląd w motywy, jakie skłaniały ludzi do podjęcia decyzji o emigracji. Oprócz tego zaprezentowane źródło stanowi kapitalny materiał do badań genealogicznych mieszkańców byłych Prus Zachodnich, a w szczególności powiatu wejherowskiego i puckiego.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni

Starostwo Powiatowe w Wejherowie, 784/3.

Opracowania:

Bödiker T., *Die Auswanderung und die Einwanderung des preussischen Staates*, „Zeitschrift des Königlichen Preussischen Statistischen Bureaus”, Jg. 13, 1873, s. 1–42.

„Kreis-Blatt für den Neustädter Kreis”, Nr. 101, 21 Dezember 1877; Nr. 16, 26 Februar 1879; Nr. 98, 5 Dezember 1879.

Oelrich H., *Statistische Mittheilungen über den Regierungsbezirk Danzig nach amtlichen Quellen*, Danzig 1867.

O AUTORZE

Marcin Swobodziński – doktor historii, adiunkt w Zakładzie Historii Nowożytnej Instytutu Historii Uniwersytetu Gdańskiego. Specjalizuje się w historii stosunków politycznych brandenbursko-prusko-polskich oraz w historii Gdańska drugiej połowy XVII w., a także dziejach archiwów w Polsce.

e-mail: marcin.swobodzinski@ug.edu.pl